
ОГЛЯДИ

Євгенія Картіловська, Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Здобутки словникарів Тернополя: З нагоди виходу у світ другого видання словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»

У сучасній лінгвістиці мова художньої літератури все ще не поступається місцем на авансцені центральних дослідницьких ідей, оскільки саме ідіостиль письменника якнайпоказовіше демонструє межі та потенціал реалізації конкретної мовної особистості в заданих умовах тексту. Аналіз письменницького ідіостилу допомагає зрозуміти не лише особливості його творчої манери, а й допомагає окреслити основні напрями розвитку літературної мови, зокрема її художнього стилю. Серед виражальних мовних засобів – складників ідіостилу письменника – особливу роль відіграють фразеологізми, справжнє життя яких, особливості вживання та специфіка значення, на думку В.М. Білоноженко, виявляються лише в процесі реалізації в мовленні, у контексті [1: 72].

Створення фразеологічних словників, що базувалися б на дібраному методом наскрізного виписування матеріалі одного письменника, належить до першорядних завдань вітчизняної філологічної науки, бо з різних причин авторська фразеографія в Україні ще перебуває на початковому етапі розвитку. Досить тільки зауважити, що українські дослідники й досі не створили кодексів, які повноцінно описали б фраземний фонд багатьох письменників, чиї твори увійшли до національного літературного канону. Не маємо фразеологічних словників, що подавали б відповідно до новітніх наукових вимог фраземний матеріал з текстів Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки та ін.

Тому поява авторських словників (усе ще досить рідкісних у нашій лінгвістичній традиції) привертає пильну увагу філологів. Під керівництвом С.Є. Панцьо впродовж останніх десяти років вийшли у світ три фразеографічні праці, що вже стали знаковими. Дослідниця була не тільки головним редактором, а й співукладачем цих видань.

Перший словник авторського колективу під керівництвом С.Є. Панцьо «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» (упорядники І.М. Бабій, Т.П. Вільчинська, Н.І. Лісняк, М.Я. Наливайко, С.Є. Панцьо, Н.Д. Парасін, Н.О. Свистун) був надрукований 2010 року. У ньому показано за допомогою дібраного матеріалу мовну палітру талановитого письменника кінця XIX–початку XX століття, митця непересічного таланту, творчість якого протягом десятиліть посідала «одне з провідних місць в українській літературі на західноукраїнських землях, багато в чому визначаючи її рівень поруч з творчістю Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Михайла Яцківа, Петра Карманського...» [3: 5].

Словник подає фразеологізми, компаративні словосполучення, приказки, прислів'я, побажальні вислови, ужиті у творах Б. Лепкого, і відображає мовну картину світу мешканців Галичини кінця XIX – початку XX століття. На особливу увагу в Словнику, окрім загальноновживаних фразеологічних одиниць, заслуговують порівняльні конструкції (*як телята на мальовані ворота* (дивитися), *як журавель на варті* (спати), *як діда на вузькій вулиці* (любити), *як миш на пудлі* (сидіти), *як хробак на хроні* (сидіти), *як голій у кропиву* (попасти), *як віл до карети* (надаватися) тощо), приказки та прислів'я (*живий живе гадає; не сіно до коней іде, а коні до сіна; панська ласка на бистрім коні їздить; легко з хати вийти, та не все легко вернутись; пізнати пана по халявах; попові дзвонять, попадю з села гонять; на добрі руки завжди робота знайдеться; суджене не розгуджене; туди гав, сюди узяв* тощо), локальні фразеологізми (*балакати макарони, держати коротко в руках, пізні Івани, класти в лепету, сидіти на чужій ласці* тощо). Фразеографічне опрацювання цих та інших одиниць, засвідчених в ідіостилі Б. Лепкого, дасть змогу не лише визначити їхній семантичний обсяг, конотаційний і стилістичний потенціали, а й розгорнути потенційну можливість ширшого використання в літературній мові завдяки введенню до словникарського обігу.

У 2018 році побачило світ 2-ге видання Словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» (перероблене й суттєво доповнене, автор проекту С.Є. Панцьо), у якому охоплено вже всю творчість письменника, а саме 12 одно- й двотомних видань творів, надрукованих упродовж 1990–2011 рр. До зібраного раніше корпусу фразеологізмів додано вислови, виявлені у трилогії «Мазепа» (повісті «Батурін», «Не вбивай»,

«Полтава»), казках, публіцистичних творах. Для тлумачення дібраного за допомогою наскрізного виписування фактичного матеріалу колектив авторів-укладачів залучив 6 академічних словників фразеологізмів української мови, що вможливило виявити загальнонародні тенденції фразеовживання, а також авторські та діалектні фразеологізми у творчості Богдана Лепкого. Словник містить значну кількість (не зафіксованих у першому виданні) приказок та прислів'їв (*де чорт не може, там бабу пішле; довге безділля до доброго не веде; біда сміливості навчить; Боже, провадь, дідько пхай; дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти; голого не обідреш* та ін.), фразеологічних одиниць (*одного батька діти, лізти у вічі, аж вуха в'януть, аж в ушах лящуть, покласти голову на колоду, дати голову, намішати гороху з капустою, гратися з вогнем, іти з димом* та ін.), компаративних висловів (*битися, як риба об лід; як з-під серця вирвати; вити, як сто голодних чортів; як громом з ясного неба; як за цапову душу; мов у землю зійшло* та ін.).

Словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», який «є вагомим внеском у вивчення фразеології, лінгвостилістики, лексикографії», «дає простір кожному, хто з ним ознайомиться, по-новому осмислити творчу спадщину цього подвижника національно-державного відродження України, збагатитися духовно, інтелектуально, додати щось нове чи поіншому осягнути вже відоме, знане» [2: 153].

Значним доробком авторського колективу, на чолі якого стояла С.Є. Панцьо, став словник «Фразеологія творів Бориса Харчука» (2012) (упорядники І.М. Бабій, Т.П. Вільчинська, Н.І. Лісняк, Т.М. Миколенко, М.Я. Наливайко, С.Є. Панцьо, Н.Д. Парасін, Н.О. Свистун). Ця праця – перша спроба в українській фразеографії подати фразеологічні одиниці, приказки, прислів'я, усталені порівняння, традиційні формули побажань та ін., засвідчені у творах відомого українського письменника Бориса Харчука, з-під пера якого вийшло понад 30 романів і повістей, а також значна кількість оповідань, перекладених російською, білоруською, вірменською, таджицькою, іспанською, німецькою та іншими мовами. Більшість творів Б. Харчука (романи «Волинь», «Майдан», «Кревняки» та ін.) стали помітним явищем в історії української літератури. Загалом 7 романів, 29 повістей, понад 10 оповідань (виходили друком у різні періоди життя письменника) послужили джерельною базою згаданого Слов-

ника, який містить близько 5 тис. сталих словосполучень. Завдяки праці С.Є. Панцьо Словник був поповнений матеріалом, дібраним із Харчукових романів («Хліб насущний» і «Майдан»), повістей («З роздоріжжя», «Зазимки і весни», «Вишневі ночі», «Горохове чудо» та ін.), оповідання «Школа». Авторський колектив у формі фразеографічного опису залучив до фраземного фонду сучасної української літературної мови багато мовних елементів з ідіостилю Б. Харчука. Це дуже важливо, адже авторські фразеологічні словники, що подавали б матеріали письменників другої половини ХХ ст., ще й досі рідкісні. Словник «Фразеологія творів Бориса Харчука» цінний тим, що в ньому подано не тільки загальноукраїнську, а й волинську діалектну фразеологію (*одна штанка на дощ, друга на погоду; ні тпру ні вйо; гулі в голові* тощо), чимало фразеологічних варіантів (*(вивітритися, вилетіти, випасти) з голови; (вिसлизати, випорскуватися, вихоплюватися) з рук; (не обмовитися, не перекинутися, не промовитися) й словом* тощо), а також не зафіксовані в знакових академічних кодексах фразеологічні одиниці (варіанти фразеологізмів): *вилупити баньки з лоба, зігнулися бородами до землі, дати парки, бити воші, язик спинився в роті, хіба що гороб'ячого молока бракує, хапати решетом сонце* тощо; компаративні словосполучення: *як багача за серце* (брати), *як висохла бадиллина* (тонкий), *неначе мокрі горобці* (стояти), *як та річка* (живий), *як індик на хвищу* (надиматися) тощо; тавтологізми: *гвинти гвинтити, вайло вайлом, чужіший чужаниці, сидьма сидіти* тощо. На особливу увагу заслуговують приказки та прислів'я, зафіксовані в Словнику: *для бідного і сонце не світить, і вітер – вітчимом; кому грушечки, а кому петрушечки; у гурті легше батька бити; голка всіх обшиває, а сама гола; гірше, аби інше; хлібець чорний та святий, бо чесний; не вмер Данило, так болячка задавила* та багато інших.

У науковому доробку тернопільських лексикографів чільне місце посідає перший в українській лексикографії спеціальний словник «Український словотвір у термінах». Його уклали С.Є. Панцьо і Л.О. Вакарюк Словник побачив світ у тернопільському видавництві «Джура» 2007 року. Його реєстр умістив 1500 термінів сучасної української дериватології, стосовних різних проблем і напрямків вивчення форми, семантики та функціонування похідних слів. Особливістю й важливою чесною цю словника лінгвістичних термінів є подання до кожної реєстрової

одиниці прикладів її уживання в сучасних мовознавчих текстах, а отже, намагання укладачів відтворити реальну картину вживання певного терміна в сучасній українській мовознавчій практиці. Цінним є й подання варіантів та синонімів термінів, або термінів-корепонімів того ж поняття з увагою до можливої несумірності обсягів їхньої семантики. Наприклад, термін *абрєвіатура* подано з дефініцією «Тс. (Те саме) **складноскорочене слово, скорочення в 2-му значенні**» (с. 17), а термін *безафіксне словотворення* – з варіантом *безафіксальне словотворення* (с. 36). Для унаочнення розпрацювання в термінологічному апараті сучасної української дериватології певного поняття у словнику наведено інколи досить розлогі гіперо-гіпонімічні об'єднання простих (однослівних) і складених (кількаслівних) термінів. Так, один з центральних термінів теорії словотвору – *афікс* – слугує гіперонімом (позначає родове поняття) для 47 складених термінів-гіпонімів, що позначають різновиди афіксів, серед яких *афікс активний*, *афікс багатозначний*, *афікс живий*, *афікс унікальний* та ін. Терміни-гіпоніми відбивають часто антонімічні опозиції, що склалися в термінологічній системі сучасного українського словотвору, на зразок *афікс живий* – *афікс мертвий* або *афікс багатозначний (полісемічний)* – *афікс однозначний (моносемічний)*. Час, що минув з дати виходу у світ цього компендіуму термінів українського словотвору, засвідчив не лише його корисність для науковців та освітян, а й розвиток системи термінів українського словотвору, що відбивають зміни у словотвірній нормі мови початку ХХІ ст. У словнику подані терміни *словотворення діахронічне*, *словотворення синхронічне*, *опрощення* як варіант терміна *спрощення*. Нині у мовознавчій практиці вживають терміни *словотворення діахронне*, *словотворення синхронне* і лише термін *спрощення*.

Словники «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», «Фразеологія творів Бориса Харчука» та «Український словотвір у термінах» – цінний доробок українських мовознавців, який заслуговує на увагу як джерело поповнення фонду академічних фразеологічних і термінологічних словників, а також як чинник, що спонукатиме дослідників до подальших пошуків у цих галузях сучасної лінгвоукраїністики.

Словники

1. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Український словотвір у термінах: Словник-довідник. – Тернопіль: Джура, 2007. – 260 с.
2. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник / Гол. ред. С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Джура, 2010. – 224 с.
3. Фразеологія творів Бориса Харчука / Гол. ред. С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Джура, 2012. – 748 с.
4. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник / гол. ред. Панцьо С. Є. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Тернопіль : Джура, 2018. – 432 с.

Література

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Формування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – Київ: Наукова думка, 1989. – 154 с.
2. Гнатюк І.С. Нове слово в українській авторській фразеології / Ірина Гнатюк // Українська мова. – 2014. – № 2. – С. 150 – 153.
3. Ільницький М. «Найпопулярніша постать на галицькому ґрунті...» / Богдан Лепкий. Твори у двох томах. – Т. 1. – Київ: Дніпро, 1991. – 862 с.